

piszár ágnes

borges pillangója

Az első performatív kijelentések egyike a Teremtés könyvéből való, az Úr hangját idézi a kezdet kezdetén: "Legyen világosság!" - szólt és ezzel megszületett az a törékeny fogalom, amit IGE-IDŐNEK nevezünk. És megszületett a mítosz. A világ keletkezéséről szóló első mítoszok újra és újra teremtik az időt és a mesét. Milorad Pavic **Kazár szótár** című regénye a mítoszok kezdeteihez nyúl vissza. A mítosz egyértelmű jelentését nehéz meghatározni. Homérosz egyaránt ért alatta szót és történetet (Iliász). Pavic prózája a szó központi szerepén túl (SZÓ-TÁR) a historikum számára biztosít jelentős helyet. Szó és történet a hagyomány fogalmában nyer végső értelmet. Miképp hagyományozódik évszázadról évszázadra a mítosz? - lehetne kérdése a regénynek, amely egy elfeledett nép történetét elfeledett nyelve szavaival írja meg. Klasszikus időszaikban a görögök nem tettek különbséget a mythos és a lógos szóhasználatában sem (Aiszkülosz). A **Kazár szótár** a mítoszok nyelvét teremti újra: szó-tárát

és grammatikáját az emlékezés és a képzelet (historikum és fantasztikum), az álom anyagából szerkeszti meg. Ami mindig is lefordíthatatlan marad a mítosz szóban, az a hajdankori teljesség, melyben még mítosz, nyelv és történelem szétválaszthatatlan egészet alkottak.

Jorge Luis Borges igen kedvelte az ókori mesét a kínai császárról és a pillangóról. Csuang-ce egyik álmában arra ébredt, hogy ő egy lepke, amelyik semmit sem tud Csuang-ceről. Hol volt eközben Csuang-ce, ki volt a lepke, és melyik volt a valós világ (az álmodó császáré vagy az álombéli lepkéé), erről a mese tovább nem beszél. Az egyetlen bizonyosság csupán az, hogy e mesén kívül Borges a könyveket is nagyon szerette. A könyvek szeretetében Csuang-ce álma folytonosan visszatért. Hol volt eközben Borges? Talán azokban a mondatokban, melyekhez az író élete folyamán időről időre visszatért. "A VI. század táján - idézi Borges - Szíriában vagy Palesztinában keletkezett Széfer Jaciráh (A keletkezés könyve) tudtunkra adja, hogy a seregek Jehovája, Izrael Istene, a Mindenható Isten az egytől tízig terjedő tőszámokból és az ábécé huszonnégy betűjéből teremtette a világot." (...) "Bacon úgy gondolta, hogy a világ visszavezethető azokra az alapvető formákra - olyanokra mint a hőmérséklet, sűrűség, súly, szín -, amelyek egy véges számú sort alkotnak egy abecedarium naturae-t avagy betűsort, amellyel az egyetemes könyv íródik." ... "Mallarmé szerint a világ célja csak egy könyv; Bloy szerint egy mágikus könyv szavai vagy betűi vagyunk, s a világon csupán eme folytonos könyv létezik; helyesebben ez maga a világ." Borges idézeteiből megtudhatjuk továbbá, hogy az első könyvember Don Quijote volt, az első könyvalak pedig Seherezádé. Milorad Pavic regénye pedig az a könyv, amelyik ezekről könyvberekről és könyvalakokról szól, a könyvíróról és az olvasóról, a könyv anyagáról, a szóról, legvégső soron pedig a betűről. A Teremtés könyve és a könyv teremtése. Mítosz,

mely létezésünk legmélyebb rétegét idézi nekünk szüntelen: történetünket. "Megállapítottam - mondja a **Kazár szótár** egyik elbeszélője, Njicoljei Teokiszt másolóbarát -, hogy az idő folyásában semmi sem történik, a világ nem az évek múltával változik, hanem egyszerre önmagában és a végtelen térben, s az éveket számtalan alakzatban keveri el, akár a kártyalapokat, leckének adva föl egyik múltját a másik jelenének vagy jövőjének. Itt minden utalás, visszaemlékezés és egy ember jelenének összessége különböző helyeken és különböző személyiségekben, egyszerre valósul meg, ugyanabban a minutonban." A végtelenség mint az idő legfontosabb attribútuma, a teljesség. De mint végtelenség értelmében vett teljesség egyszersmind elérhetetlen is. Ezért Pavic regénye egyszerre keserű mosoly is, a lemondás iróniájáé, és szenvedélyes vágyakozás is a teljességre, az időre (KAZÁR CSUPOR). Az elbeszélés ideje és az elbeszélte idő egyszerre három síkon valósul meg (IX., XVII. és a XX. század), mégpedig három időszámítás (a kersztény, az iszlám, a héber) szerint: a történelem abszurduma tehát; a mítosz születésének a realitása egyben; az idő teljessége a barokk rejtvényként (carmina figurata) feladott elbeszélők személyeiben. Nevezhetnénk őket az író metafizikai énjének is, Schopenhauerrel szólva "Végtelen idő folyt le születésem előtt - mi voltam én egészen addig? - Metafizikailag talán ezt lehetne felelni: Én mindig én voltam: azaz mindazok Én voltam, akik ez idő alatt azt mondták, hogy Én ". Borges pedig ezt mondta: "Kínában közismert Csuang-ce álma; képzeljük el, hogy végtelenül sok olvasója közül valaki azt álmodja, hogy lepke, majd pedig, hogy Csuang-ce. Képzeljük el - a véletlen nem zárja ki -, hogy ez az álom megismétli a mester álmát. Ha elfogadjuk az azonosságukat, felvetődik a kérdés: ez a két egybeeső pillanat vajon nem egy és ugyanaz az pillanat? Vajon nem elegendő egyetlen megismételt elem, hogy felboruljon és

összekuszálódják a világtörténelem...?" - A **Kazár szótár** akár Borges is megírhatta volna. (Gondoljunk csak a regénybeli álomvadászokra.)

A XX. század egyik legnagyobb élménye a könyv. Évezredek tudása halmozódott fel immár különféle formájú és színű könyvekben. Szavak özöne. Mindez csekély számú betűk kombinációja. A múlt ezekben a könyvekben hagyományozódott ránk és hagyományozódik szakadatlanul. Sarkítottan szólva, a könyv: múltunk jelene. Megfordítva, jelenünk (és jövőnk) a könyvek múltja, története. Olyan esztétikai élmény ez, mely nem hagyhatja érintetlenül valóságunkat. Úgy is mondhatnánk, valóságélményünk bizonyos vonatkozásban esztétikai! Játék. Álom, mert a mítosz teljességével szerkeszt; ironia, mert okos belátással játszik: könyvek, idézetek, szavak, betűk kombinációja; forma; idő. Adam Kadmon teste az időben. A **Kazár szótár** az esztétikai élménnyé vált, idő formája: lexicon temporalis: VILÁGENCIKLOPÉDIA.

Ha azt mondtam, hogy Pavic **Kazár szótára** olyan regény, melyet Borges is írhatott volna, akkor Temesi Ferenc szótárregényéről csak annyit mondhatok, hogy ezt a könyvet Borges semmiképp nem írta volna meg, pedig ez a könyv is szótár, és idézi Csuang-ce álmát a pillangóról. Mi a valóság? Hol található? Elérhető-e egyáltalán? - ezeket a kérdéseket teszi fel nekünk Borges pillangója szüntelen. Temesi Ferenc **Por** című regényével a posztmodern irodalomtól várja a feleletet. A probléma nem az, hogy a posztmodern próza a válaszadásra képes-e egyáltalán, hanem az, hogy Temesi mennyire értette félre a posztmodernizmus törekvéseit, melyet röviden az elbeszélői tradíció, a történet visszavételében nevezhetnénk meg. A tradíció visszavétele elinti értelmében szintézist jelent (lásd enciklopédia, lexikon), a hagyomány átértelmezését és jelenidejűvé tételét. Temesi a hagyomány folytonosságát az anekdotikus elbeszélésmódhoz való visszatérésben keresi, miközben

megfelelkezik arról a szintézisről, melyet a modern próza nyelve már elvégzett, jószerével készen nyújtott át, Temesinek. E nyelv kikerülésével a történet, a mese az anekdota visszavétele már lehetetlennek bizonyul: Temesi szótára cím-szavaiban a nyelv kövületi találhatók, anekdotás szerkesztésmódjával - melyet a szótárforma takar - egy múltba zárt, múltba rekedt formát ismétel. Úgy járt, mint a Kazár Szótár egyik álomvadásza, aki az idegen álmokkal jóllakván, többé már nem térhetett vissza a valóságba, a jelen időbe. Kívül rekedt az időn. Temesi nem abban hibázott, hogy a magyar elbeszélői hagyományokhoz nyúlt vissza, korántsem, hanem abban, hogy regényében ezt a múlt ketrecébe zárta. Az időn való kívülrekedés neve provincia. Temesi a provincia tárgyátételét várja a posztmodern regénytől, ez nagyszerűen sikerült is neki, Por című regénye ugyanis nem "klasszicista", s nem "antiklasszicista", hanem messzemenően provinciális. A Temesi által félreértelmezett posztmodernizmus azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az író mind periférikusabb területre szorul, míg nem a valóság kisiklik kezei közül, végtére is ott keresve azt, ahol teljességgel nincs is.

Pavic azzal, hogy minden mese atyjához, a mítoszhoz fordul vissza, a jelen által átértelmezett (lásd visszafelé olvasás), s a valóságunkhoz immár szorosan odatartozó múlt (szintézis) végtelen nyíltságának a formáját találja meg (múlt mint valóságélmény). A történet, melyről minden mítosz formájában és tartalmában is beszél, őstörténet. Megfordítva, a mítosz archetípusa minden történetmondásnak. Menete nem lináris, se nem töredezett (Eliade mondja, hogy manapság csak az epigonok igyekeznek a már rég széttöredezett formák rombolására), hanem körkörös, akár az idő, melyet a teremtésmítoszok szakadatlanul újrate teremnek (A HALÁL TOJÁSA). A

visszatérés örök meséje. Kezdet és vég szorosan egymáséi. Törvényét a kabbala, a hermeneutika évszázadok óta igyekezett a **Teremtés könyvéből** (a könyv teremtése) kiolvasni. Ha a világelvet nem is, de az olvasás hitét mindenképpen meglelte és töretlenül fenntartotta. Az olvasás, az olvasó hite táplálja Seherezádé történetmondó kedvét is, aki nap mint nap újrakezdi meséjét, hogy egy szép napon az egész világot meséjébe szője.

A világ szóval való teremtésének ősi hiedelmét számtalan mitológia hagyományozta ránk szent könyveiben. A sejtelem, hogy a KÖNYV és a világ, a grammatika és az univerzum szerkezete egymásnak megfelelő kategóriák, évszázadok, évezredek óta készíti a filozófusokat arra, hogy ezen identitás mögött tétélezett isteni tervet felfedjék. A **Kazár szótár** ennek az isteni tervnek, a költészet kezdeti és végső, tehát örökös természetének a szüntelen kereséséről szól. A szó és a tett egyesülésének a teremtés mozdulatában való (performáció) végtelen ismétlődéséről (ige-idő) Milorad Pavic regénye erre az egyetlen örökös metaforára épül, e metaforából születik meg a regény. "A mondatot, amelyet a kagánnak álmában az angyal mondott - 'Szándékaid kedvesek Isten előtt, de cselekedeteid nem' - Szangári az Ádám fiáról, Séthről szóló történettel összehasonlítva magyarázta meg. "Óriási különbség van - mondta Izsák Sangári - Ádám között, akit Jehova teremtett, meg Ádám fia Séth között, akit Ádám teremtett. Ezek szerint Séth és minden utána következő ember Isten szándéka, de ember cselekedete. Ezért különbséget kell tenni szándék és cselekedet között. A szándék az emberben is tiszta marad, isteni, igen vagy logosz, amely megelőzi a tettet, a tett elképzelése - de a cselekedet földi, Séth nevének foglalatja. Benne erényt hiba és hibát erény burkol, akár az üreges bábok, melyeket egymásba rejtenek. És egy embert csak úgy lehet kiismerni, ha sorra leszedjük az üreges bábukát, a nagyobbaktól haladva a kisebbek felé. Ezért nem úgy kell

értened - állapította meg Szangári -, hogy az angyal megdorgált volna; ellenkezőleg, mi sem tévesebb az efféle magyarázatnál! Csak egyszerűen föl akarta hívni a figyelmedet arra, hogy milyen is a természeted..."

A költészet természetét keresve Mallarmé mondta ki először, hogy a vers nem gondolatokból, hanem szavakból készül. Szavakat, képeket rak egymás mellé, s az olvasóra bízta, hogy a költeményt szerves egésszé élje. Mallarmé a barokk költőtől, Góngorától tanult. Góngora a hermetikus költészet atyja, meghökkentő metaforáiról, képfantáziájáról emlékezetes. Határtalan képzelőerő és képgazdagság jellemzi Pavic stílusát is, mely külön tanulmányt érdemel. Itt csak utalhatok a legfontosabbra, az imaginációra (per imaginationem, imaginative...), mellyel a metafora születésének mesebeli vidékét idézi meg a regény. A szó(kép) születésének a tettenérése, a történelem mítosszá válásának pillanatai: ezek azok a percek, melyekből összeáll a regény-idő. Végtelen, múlhatatlan percek ezek.

Mindezek után felvetődik a kérdés: a hatalmas kazár birodalom történelmi célja nem Milorad Pavic könyve volt csupán? Erre a kérdésre, úgy érzem, egész közép-kelet-európai mivoltunk lehet a válasz: közös európai történetünk egy könyvvel vette kezdetét.